

ALS

SPELEN

Een spelmethodiek
voor kinderen bij wie
spelen niet vanzelf gaat

EEN

UITDAGING

IS

WILNA VAN
DEN HEUVEL

ALS SPELEN EEN UITDAGING IS

Een spelmethodiek voor kinderen bij wie spelen niet vanzelf gaat

Wilna van den Heuvel

ISBN 978 90 8560 371 9

NUR 777 / 847

THEMA JM / MKMT3

© 2026 Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

VOORWOORD

Kinderen spelen. Het is de motor voor hun ontwikkeling. Het is de verantwoordelijkheid van volwassenen om spelen mogelijk te maken, in een veilige en uitdagende omgeving. Dat is allereerst de taak van ouders, maar ook van professionals die vanuit verschillende rollen kinderen (extra) begeleiden op school, in het jeugdwerk, in de kinderopvang en op andere plekken waar kinderen verblijven. Het begeleiden van spel is iets anders dan het organiseren van activiteiten. Als we kinderen serieus willen nemen, moeten we hun spel begrijpen. Daar is kennis voor nodig. Maar in opleidingen voor jeugdprofessionals in diverse beroepenvelden is de aandacht voor het belang van spelen helaas vaak zeer beperkt.

Dat jonge kinderen spelen is heel gewoon én geaccepteerd. Naarmate kinderen ouder worden, neemt de spelbehoefte niet af maar verandert het spel van karakter. Tenminste, als kinderen de káns krijgen om te spelen. Het ontbreekt vaak aan ruimte en tijd, schoolse verplichtingen eisen hun tol en het gamen in de digitale wereld concurreert met (buiten)spelen. Als we zouden weten hoe belangrijk spelen is voor de motorische, emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling, zouden we er thuis, op school en daarbuiten veel meer tijd voor inruimen, ook als kinderen ouder worden.

In het boek *Als spelen een uitdaging is* houdt Wilna van den Heuvel een warm pleidooi voor het belang van spelen. Spelen is een veelzijdige diamant met diverse facetten. Op heldere en toegankelijke wijze maakt Van den Heuvel de lezer wegwijs in de vele theorieën over spel. Het belangrijkste doel van het boek is handreikingen te bieden aan professionals om kinderen te ondersteunen bij wie het spelen niet vanzelf gaat. Spelbegeleiding is het middel om kinderen weer aan het spelen te krijgen. Van den Heuvel bespreekt een spelmethodiek en laat zien hoe elk kind een eigen aanpak verdient waarbij de professional zelf het instrument is om met kennis en vaardigheden het kind op weg te helpen.

Van den Heuvel benoemt de vele belemmeringen die een kind op zijn weg kan vinden – van autismespectrum- tot taalontwikkelingsstoornis en van cognitieve problemen tot gedragsproblemen. Zij geeft stapsgewijs aan hoe je deze kinderen kunt helpen. Wilna heeft haar kennis vanuit haar lange carrière in het beroepsonderwijs en haar praktijk als spelagoog gebundeld, opdat opleidingen, praktijkprofessionals in de pedagogische basis en in de zorg/begeleiding deze kunnen gebruiken.

Het boek biedt een schat aan informatie en is een echt naslagwerk. Voor professionals, studenten, vrijwilligers en nieuwsgierige ouders. Het is van belang voor iedereen die met kinderen werkt. Het mag in geen enkele opleiding en nascholing ontbreken!

Veel dank Wilna, dat je deze publicatie hebt geschreven vanuit je enorme inzet en passie voor het spelende kind!

Froukje Hajer, sociaal-cultureel werker & adviseur jeugdbeleid en kinderrechten

Louise Berkhout, orthopedagoog

Beiden leden van het Speelforum/Kennispalet en Platform Ruimte voor de Jeugd

INHOUD

Voorwoord	5
Woord vooraf	9
Inleiding	11
Deel 1 Spelen maar...	15
1 Wat is spelen?	16
2 Het belang van spelen	22
3 Voorwaarden en belemmeringen die van invloed zijn op het spel	32
4 Veiligheid door verbinding	42
Deel 2 Samen of alleen, de methodiek van spelbegeleiding	51
1 De methodiek van spelbegeleiding	52
2 Samenspelen en groepsspelbegeleiding	95
Deel 3 Verdieping	119
1 De speelwerelden van Vermeer, Scholten en een beetje Piaget	120
2 Nog meer spelindelingen	147
3 Spelen met regels	165
4 Spelen en flow	175
5 Spelen in andere culturen	181
6 Spelen en schermtijd	198
7 Inrichting van de speelruimte	208
8 Gerelateerde methoden	215
9 Speelweetjes	221
Deel 4 Spel en spelbegeleiding voor kinderen bij wie spelen een uitdaging is	225
1 Spelen met een autismespectrumstoornis (ASS)	226
2 Spelen met AD(H)D	247
3 Spelen met een licht verstandelijke beperking (LVB)	261
4 Spelen met een (ernstig) meervoudige beperking	268
5 Spelen met een visuele beperking	280
6 Spelen met een auditieve beperking	288
7 Spelen met een taalontwikkelingsstoornis (TOS)	297
Extra materiaal bij dit boek	306
Woord van dank	307

WOORD VOORAF

Om te begrijpen waarom ik dit boek schrijf, neem ik je mee in wat mij beweegt.

In 1976 begin ik als kleuterjuf op een traditionele kleuterschool met kinderen van 4 tot 6 jaar. Na viereneenhalf jaar maak ik de overstap naar het speciaal onderwijs. Ik ga werken op observatieschool De Lommerrijke, verbonden aan Pedologisch Instituut De Hondsborg. Daar werk ik met kinderen van 3 tot 18 jaar met een (licht) verstandelijke beperking, vaak gecombineerd met emotionele en gedragsproblemen.

Vanaf het eerste moment raakt de eigenheid van ieder kind me. Ik verwonder me over hun wil om te groeien, ondanks alle tegenslagen. Mijn nieuwsgierigheid groeit en leidt me naar de Nieuwe Akademie in Utrecht, waar ik mijn creatieve mogelijkheden verder ontwikkel. Het leert me buiten kaders te denken – wat ook in het werken met kinderen een waardevolle vaardigheid is.

Via verschillende scholingen, gericht op het werken met kinderen, kom ik in 1997 uit bij de opleiding tot spelbegeleider, later spelagogiek genoemd. Hier ontdek ik wat spel écht betekent voor een kind. Hoe spelen het welbevinden versterkt. Hoe een kind zichzelf leert kennen door te spelen. Jarenlang werk ik als spelagoog en ervaar ik van dichtbij hoe krachtig spel is.

In 2000 start ik als docent bij de post-hbo-opleiding Spelagogiek aan Hogeschool Utrecht. Later word ik ook coördinator. In deze rol komen theorie en praktijk samen, en kan ik de methodiek van spelbegeleiding doorontwikkelen. Samen met Spel aan Huis herschrijf ik de methodiek, zodat studenten en professionals in gezinnen effectiever kunnen werken. Spel als doel, dát is de motor. Het sluit aan bij het kind en laat het spel en dus het kind in zijn totale wezen groeien.

Tot 2008 combineer ik het werk bij de opleiding met het werken in de praktijk, daarna kies ik volledig voor Hogeschool Utrecht, waar ik werk bij de bacheloropleiding Pedagogiek en later bij Social Work. Ook word ik coördinator van de post-hbo-opleiding Speltherapie. In die rol leid ik veel spelbegeleiders op. Daarna volgt een nieuwe stap: de opleiding tot supervisor. Vanuit die functie begeleid ik veel studenten in hun leerproces.

Alles komt samen: spel, kunst, supervisie én het werken als contactclown. Spelen vormt de kern van alles wat ik doe – in lessen, workshops, trainingen en supervisie. Spel en creatieve werkvormen blijken keer op keer een krachtig middel. Ze verdiepen het leerproces en stimuleren de persoonlijke ontwikkeling van studenten. In spel ontstaat ruimte voor ontdekken, beleven, vrijheid, verbinding, creativiteit en bovenal veiligheid. Dat is de voedingsbodem waarin kracht en veerkracht tot bloei komen. Die kennis en ervaring wil ik delen, zodat kinderen én volwassenen kunnen en durven spelen. Daáárom ligt hier dit boek: *Als spelen een uitdaging is*.

Wilna van den Heuvel

INLEIDING

Een boek over spelen en spelbegeleiding – mogelijk denk je: alweer één? Er wordt inderdaad veel geschreven over het belang van spelen, de voorwaarden om tot spelen te komen en de wijze waarop je spel kunt inzetten in de praktijk. Dat is een positieve ontwikkeling die ik zeker onderschrijf. Toch is dit een boek dat zich onderscheidt van andere boeken, omdat het gaat over kinderen bij wie spelen een uitdaging is en waarbij hulp nodig is.

Samenspelen waarbij het spel van het kind blijft

Je kunt lezen wat mogelijke oorzaken of belemmeringen zijn waardoor kinderen niet vanzelfsprekend spelen en hoe je hen daarin kunt ondersteunen. De methodiek van spelbegeleiding is daarin leidend. De Averroës stichting (1995) heeft een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het programma van Spel aan Huis, dat later verder is aangescherpt in samenwerking met Hogeschool Utrecht (2014).

De methodiek wordt ingezet bij:

- Spel aan Huis, voor gezinnen met kinderen tussen 1,5 en 7 jaar
- de post-bacheloropleiding Spelagogiek, die opleidt tot het beroep spelagoog
- de minor 'Echt spelen' binnen het agogisch werkveld in Amersfoort (onder meer voor vaktherapeuten, pedagogen, social workers, leerkrachten, logopedisten en kinderfysiotherapeuten in opleiding)
- spelbegeleidingstrajecten die uitgevoerd worden door spelagogen

Kennis en wetenschappelijk onderzoek (evidence/practice based) hebben ertoe bijgedragen dat het een verantwoorde, goed doordachte methodiek is. De methodiek is opgenomen in de databank van het Nederlands Jeugdinstituut. (Zie www.nji.nl/interventies/spel-aan-huis)

Zoals spel werkt, werkt deze methodiek ook. Vanuit persoonlijke ervaringen, ervaringen van spelbegeleiders, spelagogen en studenten zal ik met praktijkvoorbeelden laten zien hoe dat er dan uitziet. Vaak wordt de methodiek binnen het eigen werkveld nog wat verder aangepast voor de betreffende doelgroep. Kinderen met een autismespectrumstoornis (ASS) hebben iets anders nodig dan kinderen met een achterstand in hun algehele ontwikkeling.

Deze methodiek vormt een uitgebreide basis voor het intensief werken met kinderen met een ontwikkelingsvraag, gericht op spelgedrag en spelontwikkeling – spelen als doel. Dus heel kort gezegd: door de methodiek kun je kinderen begeleiden om 'beter' te gaan spelen, wat weer effect heeft op de totale ontwikkeling. De effecten en het belang van spelen komen uitgebreid aan bod.

Daarnaast is er aandacht voor spelen als middel, dus wanneer je spel inzet om een kind iets te leren, wat je vooral

ziet in het onderwijs, evenals in speltherapie. Daarover is al geschikte literatuur, dus ik zal me inhoudelijk beperken tot de betekenis van spel als middel en mijn visie hierop. De nadruk ligt dus op spel als doel. Door deze methodiek in een boek vast te leggen, hoop ik dat het vaker ingezet zal worden binnen agogische opleidingen en in het werkveld.

In de huidige wereld van presteren, tempo, scherpjes, school, kinderopvang, buitenschoolse opvang, clubjes zoals muziekles, dansen en voetballen, hebben kinderen nauwelijks tijd om vrij te spelen, met de nadruk op **vrij** spelen. Kinderen 'moeten' zoveel dat er te weinig ruimte is om zich te vervelen, te doen waar ze zelf de voorkeur aan geven, zelf keuzes te maken in waar zij op dit moment zin in hebben. Alles draait om het tonen hoe goed, sterk, slim, lenig, snel en aangepast je bent. Wij leren kinderen dat ze tegen hun verlies moeten kunnen, maar hoe belangrijk is het dat de nadruk ligt op samenwerken, spelen met elkaar in plaats van tegen elkaar? Pistooltjes worden verboden, op elkaar 'schieten' mag niet, maar het belang voor kinderen om zich te profileren binnen het spel, te laten zien dat ze regie kunnen nemen, dat ze zich spontaan meten met de ander, wordt onderschat. Door vaak bezorgde (groot)ouders, drukte op straat, waargenomen mogelijke gevaren, vies worden, spelen kinderen ook steeds minder buiten. Dit is een actueel thema dat ook aandacht vraagt. Jantje Beton en Ruimte voor de Jeugd geven hier volop aandacht aan, onder meer door het tijdschrift *Buitenspelen*. De Speeltuinbende en *Empowerment by playing* (Ilse van der Put) houden zich bezig met inclusief (buiten)spelen. Het Speelforum is een onderdeel van Ruimte voor de Jeugd en brengt twee keer per jaar wetenschap en praktijk bij elkaar in een debat met sprekers.

Door mijn kunstenaar- en supervisorschap, mijn rol als (groot)ouder en het werken met kinderen heb ik me verwonderd, werd ik steeds nieuwsgieriger naar spelende kinderen, wilde ik steeds meer weten over spel, spelgedrag en -ontwikkeling. Ik heb een visie ontwikkeld op (het begeleiden van) spelende kinderen. Mijn missie is om iedereen binnen mijn bereik te laten weten dat spelen een basisbehoefte is voor het algeheel welbevinden en geluk van het kind. 'Artikel 31 van het Internationale Verdrag voor de Rechten van het kind (IRVK) gaat over het recht op rust en vrije tijd, spel en recreatie en meedoen aan een cultureel en artistiek leven' (Hajer, 2017 p. 11). Het naleven van dit artikel baart ons zorgen, dus alles wat ik hieraan kan bijdragen, is onderdeel van mijn missie.

In het navolgende lees je hoe je dit boek kunt gebruiken. Lees met verwondering en nieuwsgierigheid – de manier waarop een kind de wereld ontmoet.

Sensopathisch spel geeft plezier

Spelen met het boek

Een boek over spelen, spelontwikkeling en spelbegeleiding waarin ik jullie uitnodig met een speelse blik naar de inhoud te kijken. Een boek dat je niet van voren naar achteren ineens hoeft uit te lezen, maar een boek dat vraagt om mee te 'heen en weren'.

Het boek omvat vijf delen, met een kleur aangegeven:

DEEL 1 Spelen maar...

DEEL 2 Samen of alleen, de methodiek van spelbegeleiding

DEEL 3 Verdieping

DEEL 4 Spel en spelbegeleiding bij kinderen met een beperking

DEEL 5 Digitale bijlagen, zie pagina 306 voor instructie

In spel kan alles

Deel 1 gaat over spelen als zodanig. De basis van het begeleiden van kinderen is herkennen wanneer een kind speelt, en weten waartoe je dit wilt doen, aangevuld met de voorwaarden die gelden om tot spelen te komen. Verbinding en veiligheid zijn daarin de kern, waaraan een apart hoofdstuk is gewijd.

In deel 2 wordt de methodiek van spelbegeleiding uitgebreid en met voorbeelden uitgewerkt, zodat je dit als leidraad kunt gebruiken als je een kind met een spelvraag gaat begeleiden. De basisprincipes gelden voor alle kinderen – met of zonder problemen, met of zonder hulpvraag, met of zonder beperking. In deel 3 worden thema's beschreven die je kennis uitbreiden, waardoor je met een bredere blik naar het spel van kinderen kunt kijken. Ik kan me voorstellen dat je het stuk over spelindelingen te theoretisch vindt; tegelijkertijd daagt het wellicht ook uit. Kijk voor jezelf wat je nodig hebt en interessant vindt.

Deel 4 gaat over spelbegeleiding aan kinderen met een beperking of een ontwikkeling die extra aandacht behoeft. Dit kun je erbij pakken als het op je pad komt,

als je een kind gaat begeleiden met een van deze beperkingen. Ik ben me ervan bewust dat het niet volledig is. Ik heb een keuze gemaakt en een basis gelegd vanwaaruit je zelf de vertaalslag kunt maken naar andere beperkingen waar hulp- of spelvragen een rol spelen.

Deel 5 omvat een verzameling digitale bijlagen met schema's die je kunt gebruiken als je de methodiek gaat inzetten. Zie voor instructie pagina 306.

Wat verder nog fijn is om te weten

Ik schrijf vanuit 'we', omdat ik niet de enige ben die deze kennis en manier van werken belangrijk vindt. Met mij zijn er veel spelagogen, spelbegeleiders, studenten, docenten, leerkrachten, vaktherapeuten, psychologen, orthopedagogen en kinderwerkers die deze manier van werken onderschrijven, dus ik 'spreek' ook namens hen.

Doelgroep

Ik schrijf voor de doelgroep spelagogen en speltherapeuten (in opleiding), evenals voor pedagogen, pedagogisch medewerkers, leerkrachten, onderwijsassistenten, social workers, logopedisten, fysiotherapeuten, studenten van agogische opleidingen en voor iedereen die gewoon meer wil weten over spelen en de verdieping wil opzoeken. Soms benoem ik verschillende vakgebieden of gebruik ik het woord 'begeleider', waardoor nadrukkelijk iedereen zich aangesproken mag voelen. Deel je kennis en ervaring met collega's zodat het spelen een deel wordt van de organisatie.

Ik schrijf aan 'je', in de hoop dat je je persoonlijk aangesproken voelt en zo enthousiast wordt dat je meteen aan de slag wilt gaan. Ik heb ervoor gekozen om geen opdrachten te verwerken in het boek omdat het als een soort 'handleiding' met je mee kan lopen als je kinderen begeleidt in hun spel.

De tekst wordt ondersteund door foto's en tekeningen, die hopelijk verhelderend werken.

Als naslagwerk is het ook handig; even iets opzoeken als je twijfelt of extra handvatten nodig hebt. Ik hoop dat het van waarde voor je is om dit boek niet alleen in je kast te hebben staan, maar het ook daadwerkelijk intensief te gebruiken in je werk met kinderen.

Samen op zoek

DEEL 1 | SPELEN MAAR...

Ieder kind speelt! Maar of het spel overeenkomt met de verwachtingen of de ontwikkelingsleeftijd van het kind, is de vraag. Je voelt het vaak aan als de manier van spelen er anders uitziet dan verwacht, maar je kunt er geen woorden aan geven. Dit boek helpt je daarbij. Door je informatie te geven over spelen, de spelontwikkeling, het observeren van het spelende kind en houdingsaspecten van de begeleider, leer je de benodigde vaardigheden om het spel van het kind te begeleiden.

De uitdaging aangaan

Als spelen een uitdaging is

Alle kinderen spelen, de meeste volwassenen spelen, en daar wordt de wereld beter van. Om te beginnen, is het belangrijk om het spelende kind in jezelf te (her) ontdekken. Vanuit een speelse houding kun je open en nieuwsgierig naar kinderen kijken en ontdekken wanneer spelen een uitdaging is, want het gaat echt niet altijd vanzelf.

In hoofdstuk 1 omschrijven we wat spelen is. Iets wat zo vanzelfsprekend lijkt, maar er is een brede blik nodig om woorden te geven aan het spel. Historici, filosofen en pedagogen hebben hier door de eeuwen heen al veel over nagedacht, en deze kennis nemen we mee om onze formuleringen te onderbouwen. Kinderen spelen gewoon omdat het leuk is, maar het levert zoveel meer op. In hoofdstuk 2 lees je waarom spelen zo belangrijk is, wat het toevoegt aan het welbevinden van de mens en hoe het de veerkracht doet ontwikkelen.

In hoofdstuk 3 lichten we toe wat er nodig is om te kunnen spelen, hoe we kinderen kunnen uitdagen tot spel wat bij hen past en waar ze blij van worden. Er zijn allerlei factoren die de vrijheid om te spelen kunnen belemmeren, waardoor het soms nodig is om een kind te begeleiden voordat het tot spelen kan komen.

De belangrijkste voorwaarde is een goede relatie. Vanuit een positief contact in verbinding zijn met het kind is het uitgangspunt om een kind in het spel te begeleiden. Daarom is hoofdstuk 4 speciaal gewijd aan 'veiligheid in verbinding'.

1 WAT IS SPELEN?

Spelen is een wereld vol verwondering, een uitdaging om te ontdekken vanuit nieuwsgierigheid, te dromen, te verzinnen en te verbeelden. Spel is het verhaal dat kinderen vertellen.

WILNA VAN DEN HEUVEL (2025)

Om aan de slag te gaan met de methodiek van spelbegeleiding, die spelen als kern in zich draagt, is het belangrijk om te omschrijven wat spelen is. Als we een kind zien spelen, herkennen we dat meteen. Intuïtief weet je of het klopt wat je ziet, maar het wordt lastiger om te omschrijven wat spelen is en om uit te leggen hoe je kunt zien dat dit kind écht speelt. In veel literatuur wordt het definiëren van spel als een vrijwel onmogelijke taak gezien. Het is niet zomaar in een definitie te vangen, hoewel er vele pogingen zijn gedaan.

Er zijn vele vormen van spelen, en Rob Martens vertelt in zijn boek *We moeten spelen* (2019) heel uitgebreid over de vele relaties die de aanduiding 'spel' oproepen – de relatie met kunst, met techniek,

met sport, met leren en bijvoorbeeld met creativiteit. Vaak worden 'sport en spel' in één adem genoemd, maar om het eenduidig te houden: dit boek gaat *niet* over sport. Het Engels kent een onderscheid tussen *game* en *play*, wat de verschillen nog beter laat zien. Gamen refereert onder meer aan regelspel, sport en computerspel. In dit boek gaat het over spelen (play) zoals kinderen dat doen, in een spontane situatie, samen of alleen. Om met deze methodiek te werken, is het belangrijk dat je kunt omschrijven hoe je ziet dat een kind écht speelt. Ondanks dat een definitie dus prettig zou zijn, hebben we ervoor gekozen een aantal kenmerken te benoemen. Vooruitlopend daarop volgen hier enige voorbeelden van definities en kenmerken van spelen, waarna we een korte samenvatting geven die werkbaar is in de praktijk en die aan de basis ligt van de methodiek van spelbegeleiding.

De voorbeelden zijn gerangschikt in de tijd, beginnend bij Huizinga in 1938 tot Raijmakers in 2024.

In vrijwel alle literatuur wordt gerefereerd aan de kenmerken van spel zoals Huizinga in zijn boek *Homo Ludens* deze in 1938 al formuleerde: 'Spel is een tijdelijke handeling, die verricht wordt om de bevrediging die in die verrichting zelf gelegen is' (p. 36).

De kenmerken van spel worden hier genoemd zoals door Huizinga beschreven (pp. 32-40):

- 'Spel is vreugde, met zijn grap' – het spel is plezierig, zonder de ernst van spel uit het oog te verliezen.
- 'Spel is een vrije handeling' – het kind speelt omdat het er zin in heeft en dat betekent vrijheid; het kind kiest er zelf voor. Binnen het spel gelden andere regels dan in het gewone leven.
- 'Spel is niet het 'gewone' of 'eigenlijke' leven, het kind weet dat hij 'maar zoo doet' – het kind doet dus alsof, zogenaamd. Het speelt een eigen, verbeelde wereld die is afgeleid van de werkelijkheid (verbeelding, fantasie).

- 'Het spel kenmerkt zich door een geregeld terugkerende afwisseling' – het 'gewone' leven wordt afgewisseld door spel, waarmee het een deel is van het leven; *het is onmisbaar*.
- 'Spel heeft een belangeloos karakter, het heeft zijn verloop en zijn zin in zichzelf' – het is een tijdelijke handeling die gewoon leuk is, het gaat dus om het spelen zelf, het is spontaan en men wil er niets mee bereiken.
- 'Het spel kan te allen tijde worden uitgesteld of achterwege blijven' – afhankelijk van wat de situatie op dat moment is, kan het kind wel of niet gaan spelen; het kind of de omgeving heeft daar invloed op. Kan het nu niet, dan straks, of morgen.
- 'Het spel bevat elementen van herhaling' – vrijwel in ieder spel worden handelingen herhaald, om uit te proberen, om een volgorde te bepalen, om de beurten te wisselen.
- 'Het spel 'speelt zich af' binnen zekere grenzen van tijd en plaats' – het spel begint en eindigt op een zeker moment, willekeurig. Het kind speelt tot het 'uitgespeeld' is, op dit moment op deze plek.
- 'Binnen de speelruimte heerst een eigen en volstreekte orde' – er is spel dat gebonden is aan de ruimte waar het zich afspeelt. In elke ruimte heersen bepaalde regels. Aan tafel speel je ander spel dan buiten.
- 'In het spel is er sprake van spanning, dat geeft onzekerheid, maar ook kansen' – dat wil zeggen dat binnen het spel het kind uitgedaagd wordt of dat het zichzelf uitdaagt. De uitdaging biedt kansen om nieuwe vaardigheden te leren. *Er moet iets 'lukken'*.

Langeveld (1954): 'Het spel vindt zijn mogelijkheid in de exploratieve verhouding tot de wereld en het is de meest wezenlijke bezigheid van het veilige kind met een wereld die nog alles kan blijken te zijn' (Vermeer, 1972, p. 16).

Edith Vermeer (1972) onderzocht de betekenis van spel en spelen van vele voorgangers, legde deze naast elkaar en gaf haar mening daarover. Heel boeiend om te lezen, ook al is het zo oud. Zij spreekt van speelwerelden, die leidend zullen zijn in de methodiek. Haar conclusie over spelen is (Vermeer, 1972, p. 31): 'De speelwereld heeft de wereld van alledag nodig om zich daartegen te kunnen ontwerpen. De wereld van alledag is steun en achtergrond voor de beelden, die in de speelwereld ontstaan en in de afwisselende verhouding tot beeldenwereld en realiteit constitueert zich een bestaansvorm, die wij spel noemen. Het behoort tot de menselijke mogelijkheden om meer dan één relatie met de wereld aan te gaan. Een van deze relaties lijkt een dubbele verhouding als zodanig te zijn en een wereld te ontmoeten die in haar zijnsvorm dubbelzinnig' is.

De definitie volgens de Playwork Principles (PPSG 2005): 'Spelen is een proces dat vrij is gekozen, zelf aangestuurd en intrinsiek gemotiveerd. Dus, kinderen bepalen en controleren zelf de inhoud en intentie van hun spel, door het volgen van hun eigen instincten, ideeën en interesses, op hun eigen manier met hun eigen redenen.' Van der Poel en Blokhuis (2008, p. 23) hebben een werkdefinitie geformuleerd: 'Er is sprake van spel wanneer men actief bezig is om het plezier in de bezigheid op zich (autotelisch) en men daarbij eigen regels en betekenissen aan die bezigheden toekent.'

Groothoff e.a. (2009, pp. 5-6) beschrijft een verzameling kenmerken vanuit diverse theorieën samengevat:

- 'Spel is vrij, speels en niet gericht op een eindproduct'
- 'Spel zorgt voor een positieve stemming'
- 'Spel zorgt voor gerichte aandacht'
- 'Spel is een universeel middel tot zelfexpressie'
- 'Spel heeft een dubbelzinnige relatie met de werkelijkheid'

Volgens Van Oers (2011; 2013) is het goedbeschouwd onmogelijk om een sluitende definitie te geven van spel. 'Spelen moet niet gezien worden als een speciaal soort activiteit, een speciale manier om een activiteit uit te voeren'. Het gaat om de volgende kenmerken:

- 1 'Het kind laat hoge betrokkenheid zien'
- 2 'Het kind heeft vrijheid van uitvoeren'
- 3 'De activiteit wordt geleid door expliciete of impliciete regels' (in Boland e.a. 2022).

Van Roosmalen (2012, p. 21): 'Spontaan spel is een zelfgekozen activiteit die gericht is op het eigen plezier. Hierbij is de aandacht gericht op het handelen zelf en is er het besef van een andere werkelijkheid dan de alledaagse.'

Singer (2013, p. 70) bestudeert vele definities van spel en komt tot de volgende samenvatting:

- 'Spel geeft plezier en roept emotie op'
- 'Spel creëert een magische cirkel' (een herhalende reeks handelingen en variaties samen met een opvoeder of een ander kind)
- 'Spel creëert een speelwereld naast de echte wereld' (de grenzen tussen spel en 'echt' zijn bij jonge kinderen vaag en vloeiend)
- 'Spel geeft vrijheid om subjectief betekenis te geven' (kinderen creëren hun eigen werkelijkheid naar aanleiding van ervaringen)
- 'Spel creëert gezamenlijkheid en is een bron van cultuur' (rituelen, vaak ontstaan vanuit spel, geven een gevoel van gezamenlijkheid, je hoort erbij)

Rajmakers (2024, p. 14): 'Spel geeft plezier en het is spontaan. Het kind speelt vanuit innerlijke motivatie met een actieve betrokkenheid waar het helemaal in opgaat. Spel heeft geen extern doel en het kind bepaalt welke betekenis het eraan geeft, wat het doet en hoelang. Het is voor het kind een vrijwillige activiteit met een grote mate van vrijheid.'

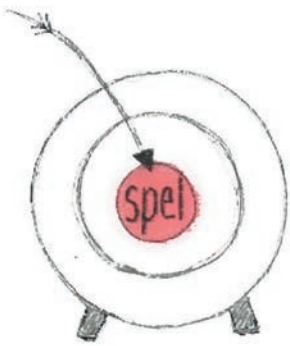
Uit de voorgaande greep van definities en kenmerken van spel, gekozen vanuit historisch oogpunt, blijkt hoeveel aandacht er is voor spel – toen en nu. Het laat zien dat het spelende kind niet verandert; de manier waarop we naar een spelend kind kijken, laat wel verschillende invalshoeken zien.

De hiervoor geformuleerde kenmerken zijn te vertalen naar die in het navolgende overzicht. Aangezien dit verre van volledig is, zul je gaandeweg merken dat er nog meer kenmerken zijn die in bepaalde situaties zeker ook van belang zijn, met name bij het verbeeldend spel. Meestal zijn die echter weer te herleiden naar de kenmerken in de onderhavige opsomming, zoals betrokkenheid, flow en regels.

De navolgende kenmerken – de uitgangspunten van de methodiek – zijn goed te observeren, waardoor je kunt ontdekken en kunt uitleggen of een kind 'echt' speelt.

Kenmerken van spel die uitgangspunt zijn van de methodiek:

- 1 Het spel is doel op zich
- 2 Het kind heeft plezier
- 3 Spel is een vrijwillige activiteit
- 4 Het kind is in enige mate actief
- 5 Spel is intrinsiek gemotiveerd gedrag
- 6 Er is vrijheid van handelen
- 7 Er is geen begin- en eindpunt
- 8 Er is afwisseling en spanning

Het spel is doel op zich – Een kind dat speelt, wil daar niet speciaal iets mee bereiken; het is een bezigheid zonder vooropgezet doel. Het is gewoon leuk. Een kind kan eindeloos met autootjes heen en weer rijden, genieten van het geluid, van de wielen, ze achter elkaar zetten, ze parkeren en weer verder rijden. Gewoon omdat het leuk is.

Het kind heeft plezier – Het handelen, de bezigheden worden uitgevoerd omdat het kind er plezier in heeft, het speelt zolang het er zin in heeft. Het kind bouwt een toren en gooit hem weer om, het herhaalt dit eindeloos. Steeds opnieuw is er pret als de toren omvalt. Dat betekent niet dat spelen altijd een lach oplevert. Spelen kan ook ernstig en confronterend zijn, en soms zelfs weerstand oproepen. Kinderen spelen ervaringen uit die impact hebben. Dan zie je emoties in het spel die niet altijd plezierig zijn, ondanks dat het kind er zelf voor kiest. Dit zie je vooral in speltherapie als het kind verbeeldend spel laat zien. Daarnaast zie je bij competitie spel ook niet altijd een lach – schaken, bijvoorbeeld, is vaak heel

serius; er moeten strategieën bedacht worden. Het gaat om winnen en verliezen. Dus mogelijk is *betrokkenheid* een woord dat beter laat zien waar het hier over gaat.

Spel is een vrijwillige activiteit – Het is een activiteit die bevrediging geeft, en de speler is zich bewust van zijn vrijheid; als het opgelegd wordt door de omgeving is het geen spel. 'Bevolen spel is geen spel meer' (Huizinga, 1938, p. 35). Begeleiders moeten ervoor waken om niet te snel de leiding te nemen of voor het kind te kiezen omdat ze menen te weten wat nodig is, welk materiaal belangrijk is om aan bepaalde doelen te 'werken'. Dan wordt het een opdracht en is het geen spel meer.

Het kind is in enige mate actief – Als toeschouwer observeer je enige activiteit, het kind is ' bezig' met iets. Dagdromen is geen spel, ook al is het vrijwillig en doel op zich. Het verschil tussen spelen en dagdromen is dat spelen in het openbaar gebeurt en dagdromen een privébezigheid is (Ritsema, 2009). Hier kun je over discussiëren, want in dagdromen kunnen de meest fantastische verhalen bedacht worden. Je laat je fantasie de vrije loop en bedenkt zelf het verloop en de plot van het verhaal en je brein is behoorlijk actief.

Spel is intrinsiek gemotiveerd gedrag – Het spel is spontaan, komt voort uit een innerlijke drang. Een kind hoeft normaliter niet aangespoord te worden om te gaan spelen. Het speelt de hele dag door, tot het uit het spel gehaald wordt omdat het moet eten, mee boodschappen

moet doen of naar school moet. Je signaleert hier al vaak het woord 'moeten'. Op dat moment is het kind uit het spel en voldoet het aan de wensen van de omgeving. Een kind dat zich 'normaal' ontwikkelt en zich veilig voelt, speelt omdat er een natuurlijke motivatie en nieuwsgierigheid is om te ontdekken en zich te verwonderen; het wil de wereld ontmoeten en leren kennen. Een kind giet water over vanuit een fles in een emmer. Als de fles leeg is, wordt deze weer gevuld en weer leeggegoten. Dit spel herhaalt zich eindeloos, omdat het kind zich verwondert over de weg van het water en het daarbij horende geluid. Het kind bepaalt zelf en heeft controle over zijn handeling. Het kind is bedrijvig bezig door een zekere exploratiedrang, het komt van binnenuit.

Er is vrijheid van handelen – Kinderen maken zelf uit of ze aan een plan vasthouden of op suggesties van anderen ingaan. Er gelden andere, zelfgecreëerde, regels en betekenissen dan buiten het spel. De invloed van de realiteit is verminderd maar niet opgeheven. De speelwereld is niet-echt, maar net-echt (Vermeer, 1972). In spel kan alles; een spelfiguur gaat dood en is het volgende moment weer levend (Schmidt & Westendorp, 1984). De ene rol kan plots vervangen worden door een andere, 'en toe was jij...', 'en ging jij...'

*Nu is mijn andere kind ook uit het vliegtuig gevallen, roept de mevrouw.
Heeft hij een parasjuut aan?
Nee. Er was er maar een.
Dan is hij dood, zegt de piloot
O, o, gilt de mevrouw. Dan moeten we dadelijk naar beneden.
Brrrr-brrrr-brrrr... daar gaat het vliegtuig weer naar beneden.
Gelukkig! Allebei de kinderen zijn nog springlevend,
de beer zonder parasjuut en Poppejans met parasjuut.*

UIT: JIP EN JANNEKE 1 VAN A.M.G. SCHMIDT EN F. WESTENDORP, 1984, P. 62

Er is geen begin- en eindpunt – Het kind speelt omdat en zolang het er zin en plezier in heeft. Het begint op elk moment van de dag, maar als het onverwachts iets anders ziet wat interessanter is, kan het zo uit het spel stappen en iets anders gaan doen. Wij stellen vaak als doel dat een kind het spel afmaakt, maar waartoe? Als voorbereiding op schoolse taakjes? Voor een kind maakt het niet uit, als het iets leukers ziet gaat het daar mee verder en blijft het spelen. Het is wel van belang dat het kind zelf weet wanneer het speelt en wanneer het uit het spel stapt, terug de realiteit in. In die zin is er wel sprake van een begin en een einde.

In de vroegste kinderjaren maakt een kind dit onderscheid nog niet, dit groeit met het voorstellingsvermogen.

Er is afwisseling en spanning – Afwisseling tussen verwachting en verrassing, tussen het bekende en het onbekende. Het kind zoekt zelf vaak de grenzen op van de spanning. Wat kan ik al en wat is een uitdaging? Wat kan ik vandaag nog niet, maar morgen wel? Hoeveel blokjes kunnen er op de toren voordat hij omvalt? Of maakt dat niet uit en gooi ik hem vast om omdat het geluid en de sensatie zo leuk zijn? Een kind dat zich niet uitgedaagd voelt, gaat zich vervelen. Ook niet erg natuurlijk, maar iets wat een beetje spannend is, is genieten. Hier wordt gerefereerd aan 'de zone van de naaste ontwikkeling' van Vygotsky (Raijmakers, 2024); daarover lees je meer op pagina 24 en in deel 3 hoofdstuk 4.

Als je nu naar een spelend kind kijkt, kijk je al anders; je signaleert de kenmerken, maar ontdekt ook dat het soms anders gaat. Wat zie je waardoor je gaat twijfelen of het kind wel écht speelt, is het kind wel betrokken, wat maakt dat het spel steeds wordt verstoord? Hoe komt het dat het kind eigenlijk niet écht tot adequaat spel komt? Ondanks dat het wel aan de kenmerken voldoet, klopt er iets niet. Verderop, in hoofdstuk 3 van dit deel, over de voorwaarden om tot spelen te komen, en in paragraaf 1.3 van deel 2 (pagina 60 e.v.), over observeren, lees je hoe je nog specifieker kunt kijken om te signaleren wat er speelt, of juist niet speelt.